

TRANSITION AND GROWTH IN POST-COMMUNIST COUNTRIES – THE TEN YEAR EXPERIENCE,

ur. Lucjan T. Orlowski, 2001, Edward Elgar, Cheltenham, 316 str.

Prikaz*

Svjetska povijest u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća uvelike je bila obilježena napuštanjem socijalizma i planskoga gospodarstva te prihvaćanjem demokratskog pluralizma i tržišnog poslovanja u mnogim zemljama Srednje i Istočne Europe te u državama bivšeg Sovjetskog Saveza. Činilo se da će privatizacija, stabilizacija i liberalizacija gospodarstva tih zemalja postići uspjeh u relativno kratkom razdoblju i da stanovnici tih zemalja samo trebaju zagrabit *blagodati* kapitalizma te dostići razvijene zemlje. Ipak, promjene u tim državama bile su teške, složene i bez izgleda za skori završetak. O tranziciji bivših socijalističkih zemalja mnogo je pisano, ali malokad tako interdisciplinarno i s mnogih stajališta kao u knjizi *Transition and Growth in Post-Communist Countries, The Ten-year Experience* (Tranzicija i rast u postkomunističkim zemljama, desetogodišnje iskustvo), što ju je uredio Lucjan Orlowski, a 2001. godine objavio Edward Elgar. Knjiga je rezultat istoimene međunarodne konferencije održane 1999. godine u Varšavi, u organizaciji Centra za društvena i ekonomska istraživanja. Knjiga se sastoji od četiri dijela. Prvi dio (*Nejednake reforme – neuravnotežen rast*) rezultat je istraživanja brojnih različitih čimbenika koji utječu na gospodarski rast zemalja u tranziciji (ZUT). Tako **Stanley Fisher** i **Ratna Sahay** prikazuju osnovna ekonomska postignuća zemalja Središnje i Istočne Europe te zemalja bivšega Sovjetskog Saveza. Autori su prikupili i prikazali makroekonomske ostvarenje za 25 zemalja u tranziciji. Posebno je uspoređivana razina outputa (proizvodnje) uz pomoć indeksa vremena tranzicije, potrošnje sektora stanovništva i investicija (kao postotka BDP-a), inflacije i makroekonomske stabilnosti, tranzicijske strategije, tijeka (i strukture) kapitala, te provedbe reformi. Napravljen je pregled početnih uvjeta s kojima su se sukobljavale zemlje u tranziciji, analiziraju se predložene reforme te ističu kontroverze oko primjene. Razlike između više ili manje uspješne tranzicije potiču na mnoga pitanja o detaljima strategije u tranziciji i političkih čimbenika koji određuju izbor ekonomske politike. Već na početku tranzicije bilo je moguće očekivati veći pad razine proizvodnje, samo je

* Primljeno (*Received*): 13. 2. 2002.

Prihvaćeno (*Accepted*): 25. 3. 2002.

bilo pitanje koliki će on biti za pojedine tranzicijske zemlje. Fisher i Sahay napominju da sve zemlje u tranziciji trebaju provesti privatizaciju, s tim da najprije moraju nametnuti tvrda proračunska ograničenja velikim javnim poduzećima kao temelj njihova uspješnog restrukturiranja. Privatizacija treba početi s manjim i srednjim poduzećima, da bi u kasnijim razdobljima na red došla velika državna poduzeća.

Lajoš Bokroš pita se jesu li pokazatelji rasta proizvodnje kojima se koriste Fisher i Sahay doista dobar pokazatelj ekonomskih postignuća zemalja u tranziciji zanemarujući njihove statističke nedostatke. Fisher i Sahay navode primjere Uzbekistana i Bjelorusije, u kojima, unatoč tranziciji, nije došlo do znatnijeg pada proizvodnje. Bokroš tvrdi da je te zemlje (kao i npr. Turkmentistan) nemoguće uspoređivati s drugim tranzicijskim zemljama. Naime, i danas je u tim zemljama proizvodnja ostala na istoj razini kao prije početka tranzicijskog procesa. Međutim, plasman i prodaja proizvoda na tržištu uopće ne postoji. Stoga takvu proizvodnju treba izuzeti iz obračuna BDP-a. Drugi je problem usporedba razine proizvodnje između zemalja koje stvarno provode reforme. Zemlje poput Mađarske, Poljske, Češke i Hrvatske ne mogu se uspoređivati samo u razdoblju nakon pada Berlinskog zida nego razloge za ciklički pad ili rast proizvodnje treba tražiti i prije tog vremena. Bokroš naglašava potrebu za provedbom fiskalne prilagodbe te provedbu procesa restrukturiranja poduzeća. U svojim primjerima navodi slučajeve Hrvatske i Slovačke koje su, kao i Češka Republika, imale visoke stope rasta čak i u prvoj polovici 1990-ih uz samo kratko razdoblje pada proizvodnje na početku tranzicije. Te su zemlje tvrdile da imaju visoki udio privatnog sektora u gospodarstvu te da su povećale učinkovitost. Međutim, realnost se pokazuje drugačijom. Rast je potaknut uglavnom novim ulaganjima u poduzeća koja su poluprivatizirana ili formalno privatizirana i očito neresstrukturirana te ovisna o zaduživanju u inozemstvu, a ne o izravnim inozemnim ulaganjima. Međutim, proces restrukturiranja u tim se zemljama tek očekuje.

Daniel Gros i **Marc Suhrcke** analiziraju osnovna obilježja centralnoplanskih gospodarstava te ocjenjuju njihovu sadašnju ekonomsku strukturu. Na početku tranzicije istočnoeuropske je zemlje obilježio: 1. pretjerani udio industrije (posebice teške industrije) u gospodarstvu i zanemarivanje sektora usluga, 2. visoka razina ulaganja u fizički i ljudski kapital, 3. nepostojanje potrebe da financijski sustav alokira štednju u investicije, 4. nepostojanje zakonodavnoga i institucionalnog okvira koji bi bio potpora tržišnom gospodarstvu. Iz tog su popisa isključene ekonomske kategorije, npr. kontrola cijena, inflacija, devizni tečaj itd. Rezultati regresijske analize potvrđuju tezu da je većina čimbenika prema kojima se mogu razlikovati zemlje u tranziciji vezane za razinu gospodarskog razvoja. Samo BDP po stanovniku, mjeren paritetom kupovne moći ili dolarima, može objasniti oko 40 do 70% varijance pokazatelja nasljedstva tranzicije u *cross section regresiji*.

Veliko značenje industrije u gospodarstvu može biti mjereno udjelom zaposlenih u industriji u ukupnoj zaposlenosti ili udjelom dodane vrijednosti industrije u BDP-u. Korištena su oba pokazatelja. Razlike u rezultatima udjela u zaposlenosti i BDP-u navode na zaključak da zemlje u tranziciji još uvijek imaju problem sa strukturnom prilagodbom. Broj zaposlenih u industriji još je uvijek velik, a njihova je produktivnost relativno niska te zbog toga nije bilo velikih promjena u udjelu industri-

je u BDP-u. Razina investicija pokazuju da su tranzicijske zemlje imale vrlo velika ulaganja u infrastrukturu posebice u ceste i željeznice. Tako u regresijskoj analizi *dummy varijabla* ima visoku razinu signifikantnosti i njezina točka procjene pokazuje da je mreža željeznica najmanje dva puta veća (ekstenzivnija) nego što se očekuje za zemlje na tom razvojnom stupnju. Glede ulaganja u ljudski kapital, *dummy varijabla* pokazuje visoku razinu signifikantnosti upisa u srednje i visoke škole te je udio upisanih mnogo veći nego u razvijenim zemljama. U analizi financijskog sustava korištena su dva pokazatelja: 1. odnos monetarnog agregata M2 (gotov novac i kratkoročni depoziti) i BDP-a (za mjerenje veličine bankarskog sustava) te 2. udio kredita privatnom sektoru u BDP-u (raspoloživi iznos financijskih sredstava za ulaganja u privatni sektor). Prvi odnos jasno pokazuje da tranzicijske zemlje karakterizira nerazvijeni financijski sustav. Analiza zakonodavnoga i institucionalnog okvira pokazuje da su zemlje potencijalne članice EU-a uspostavile institucionalni okvir sličan ostalim tržišnim gospodarstvima sa sličnom razinom dohotka.

Kakvi su izgledi da se zemlje u tranziciji priključe zemljama EU-a predmet je zanimljivog istraživanja koje je proveo **Andrew M. Warner**. Prvo je pitanje imaju li gospodarstva tranzicijskih zemalja stope rasta veće od zemalja EU-a. Odgovor je NE, čak i za zemlje Središnje Europe, usprkos tomu što su prije nekoliko godina imale takve stope rasta. Posljednji podaci pokazuju da bivše komunističke zemlje nemaju strukturnih problema u približavanju zapadnim zemljama. Poljska je u 1955. godini imala BDP po stanovniku viši nego Grčka i oko 70% razine koju je imala Španjolska. Mađarska je imala jednaku razinu BDP-a po stanovniku kao i Grčka 1935. godine i 1955. Čehoslovačka je imala 82% BDP-a Austrije u 1935. Međutim, 40 godina vladavine socijalizma sovjetskog stila produbio je jaz između Istoka i Zapada Europe. Krajem 1998. Poljska je imala 40% španjolskog BDP-a po stanovniku i 50% grčkoga. Mađarska je npr. imala 55% grčkog BDP-a, a Češka Republika danas ima samo 47% austrijskog BDP-a. Ipak šest godina snažnog rasta smanjio je jaz između Poljske i Španjolske sa 34 na 41%. Kada se i naprave dvije usporedbe između 14 zemalja EU-a (bez Luksemburga), prema paritetu kupovne moći, pa čak i kada se u kalkulaciju izračuna BDP-a uključi procjena neslužbenoga gospodarstva, jaz ostaje prilično velik. Tako usporedba zemalja EU-a s ostalim tranzicijskim zemljama pokazuje da je najbliža EU Slovenija sa 64% europskog prosjeka (kao i Grčka), slijedi Češka s 55%, Slovačka s 40%, Mađarska s 36%, te Hrvatska s 23%. Svakako je zanimljivo vidjeti koliko vremena treba pojedinim zemljama da bi dosegnule 75%-tni prosjek BDP-a EU-a, uz pretpostavku stope rasta koje su tranzicijske zemlje imale od 1996. do 1998. Tako je Hrvatska u tom razdoblju imala stopu rasta od 5% da bi dosegnula 75% europskoga BDP-a trebaju joj 44 godine. Poljskoj bi uz stopu rasta od 5,9% trebale 24 godine. Za postizanja 75% BDP-a EU-a Sloveniji je potrebno samo deset godina, uz stopu rasta od 4%. Samo malo odstupanje stope rasta može voditi velikim razlikama u vremenu sustizanja EU-a. Od 25 zemalja u tranziciji više stope rasta BDP-a u razdoblju 1996-1998. od prosjeka EU-a imalo je 17 zemalja.

Stanislaw Gomulka komentira prethodni članak i upozorava da istina nije samo jednostavna. Naime, čimbenici koji utječu na rast grupirani su u dvije kategori-

je: zemljopisni položaj, te institucionalne reforme i ekonomske politike. Autor ne smatra da je pristup korištenja zemljopisnih čimbenika u objašnjenju gospodarskog rasta pogrešan. Ipak, takav pristup ima ozbiljne nedostatke. Gomulka naglašava da su reforme i politike usko vezane s kvalitetom civilnog društva i veličinom međunarodne pomoći (*assistance*) te su bitne pri objašnjenju rasta. Konačno, i učinak reformi i politika povezani su s veličinom privatnog kapitala koji se sporo akumulira u vremenu. Gomulka smatra da su izvori rasta za pojedine razvijene dijelove svijeta (tehnoloških lidera) i manje razvijene zemlje različiti. Glavni čimbenici koji obilježavaju vodeće zemlje intenzivna su koncentracija u djelatnosti istraživanja i razvoja te stabilnost u trendu stope rasta BDP-a. Ostale odrednice, poput veličine izvoza, stope investicija, unutarnja orijentacija, jačanje vlasničkih prava, državne potrošnje i regulativni pritisak očito su manje važni. Stoga je u slabije razvijenim zemljama rast uvelike uvjetovan transferom tehnologije i njezinom brzom primjenom. Svakako, rastu doprinosi i zemljopisni položaj, koji su poticaj transferu tehnologije.

David Lipton na primjeru Poljske analizira obilježja globalizacije, otvorenost i makroekonomska stabilnost u zemljama u tranziciji. Zemlje u tranziciji moraju prihvatiti i uzeti u obzir vanjsko okruženje kao nikada prije jer su postale dijelom globalne ekonomije i moraju živjeti s njezinim dobrim i lošim posljedicama. Nema potrebe za spokojstvom. Izbjegavanje kriza nije dovoljno. Za zemlje u tranziciji očuvanje makroekonomske stabilnosti i stalni napredak na putu u članstvo EU-a ključni su zadaci. Posebice je bitno mekroekonomsko upravljanje, provedba strukturne reforme i investicije u javnu infrastrukturu. Potrebno je održavati ograničeni fleksibilni devizni tečaj i stabilnost monetarne politike. Stoga je proširivanje prostora fleksibilnosti deviznog tečaja za autora anomalija na putu prema EU. Tranzicijske zemlje moraju i dalje napredovati u strukturnim reformama, privatizaciji banaka, reguliranju tržišta kapitala i jačanju korporacijskog upravljanja. Zemlje u tranziciji trebaju eliminirati korupciju uspostavljanjem standarda transparentnosti te izgradnjom kulture poštovanja zakona. Konačno, političari trebaju biti svjesni činjenice da Poljska, kao i ostale tranzicijske zemlje, živi u globaliziranom svijetu. Stoga sve zemlje trebaju pratiti kretanja u međunarodnoj ekonomiji te njihove promjene.

U drugom dijelu (*Financijska otvorenost i pristup monetarnim integracijama*) istražuju se različiti aspekti globalne integracije novonastalih financijskih tržišta u tranzicijskim zemljama. **Marek Dabrowski** analizira globalne integracije financijskih tržišta i njihov utjecaj na gospodarstva zemalja u tranziciji. Osnovna obilježja tržišne usmjerenosti tih zemalja i koje pridonose globalnoj financijskoj integraciji jesu: liberalizacija kapitalnog računa, liberalizacija financijskog tržišta i bankarskog sustava, međunarodna ekspanzija velikih banaka i bankarskih grupacija te privatizacija banaka i ostalih financijskih institucija. Brza liberalizacija kapitalnog računa može povećati makroekonomske neravnoteže zemalja u tranziciji izlažući ih vanjskim financijskim šokovima poput financijskih kriza. Veliki tijek kapitala može biti posebice opasan za zemlje sa slabim financijskim i privatnim sektorom koje karakterizira slaba zakonska regulativa. Te zemlje također mogu imati probleme s apsorpcijom šokova nastalih kao posljedica kretanja kapitala. U svakom slučaju, socijalni su troškovi financijske krize veliki, ali uvelike pogađaju zemlje s nekonzi-

stentnom ekonomskom politikom i neodgovornim političkim ponašanjem. Kontrola tijeka kapitala teško može biti učinkovita. Jednako tako kontrola tijeka kapitala, posebice kvantitativne (administrativne) barijere nisu učinkovite, što potvrđuju primjeri u Mađarskoj i Poljskoj. Kontrola kapitala je neučinkovita i sa stajališta alokacije sredstava, kao i sa stajališta političke ekonomije.

Globalizacija povećava konkurentnost na međunarodnom tržištu dobara i usluga i, u manjoj mjeri, tržišta rada. Nacionalni suverenitet postaje ograničen čak i ako zemlje formalno ne pripadaju nekoj ekonomskoj uniji kao EU. Ograničeni suverenitet utječe na socijalni, ekonomski i politički život zemlje te povećava ekonomski standard i političku odgovornost. Globalizacija služi kao mehanizam discipliniranja sindikata glede plaća i političkih zahtjeva. Zbog tih razloga većina sindikata je protiv globalizacije.

Dabrowski naglašava da zemlje u tranziciji moraju odustati od jednoga od tri ekonomska cilja: stabilnosti deviznog tečaja, monetarne neovisnosti ili financijsko-tržišne integracije. Ne mogu imati sva tri istodobno. Mogu li tranzicijske zemlje održati monetarnu neovisnost? Većina njih susrela se s izborom između monetarne neovisnosti (slobodno fluktuiranje) i pridruživanja jednoj od glavnih valuta. Intermedijarni režim koji je dominirao na tom području pokazao se slabim u krizama u Bugarskoj, Rusiji, Ukrajini i Češkoj Republici, iako su te krize nastale kao rezultat fiskalnih neravnoteža koje su financirane primarnom emisijom. U većini zemalja postoji niska razina monetizacije (odnosa M2 i BDP-a), što potvrđuje tezu o niskoj razini povjerenja u monetarnu politiku tih zemalja. Odustajanje od monetarnog suvereniteta čini se vjerojatnim za većinu zemalja. Moguća su iznimka Češka i Slovačka, koje su u 1997. imale najveću razinu monetizacije od 71 odnosno 68%. Većina zemalja već je u režimu *currency boarda*, odnosno vezanja tečaja svoje valute uz njemačku marku u omjeru 1:1.

Andrzej Bratowski i **Jacek Rostowski** analiziraju unilateralnu prilagodbu eura zemljama kandidatima za ulazak u EU s makroekonomskog stajališta. Zemlje u tranziciji preporučuju uvođenje eura prije ulaska u EU. Bit analize usmjerena je na postavljanje ograničenja na razinu deficita tekućeg računa na neku razboritu razinu, što bio mogao biti opravdani cilj za zemlje potencijalne članice EU-a. Dvojba oko vođenja makroekonomske politike u takvim uvjetima objašnjava se u dijelu koji nosi naziv *Fiskalna i monetarna politika u pristupu članstvu EU i EMU*. Kakva politika zemalja koje teže ulasku u EU može dopustiti održanje deficita tekućeg računa na razumnoj razini? Zadržavanje zemalja aplikantata prema članstvu EMU podrazumijeva vrlo strogu fiskalnu politiku. Za zemlje aplikante možda nije pametno postizanje kriterija inflacije iz Maastrichta prema kojemu inflacija ne smije prelaziti inflaciju ostvarenu u zemljama EU-a s najnižom stopom od +1,5%. Harold-Balassa-Samuelsonov (HBS) efekt podrazumijeva realnu aprecijaciju od 7,5% u godini u odnosu prema euro-području tako da taj kriterij može podrazumijevati jednaku nominalnu aprecijaciju za isti iznos. U monetarnoj se politici pojavljuju dvije vrste rizika. HBS efekt podrazumijeva veliki pritisak na realnu aprecijaciju valute u zemljama aplikantima u srednjem roku. Stalni rast ponude inozemnog kapitala utječe na rast deficita tekućeg računa. U takvim uvjetima monetarna je politi-

ka neučinkovita. Samo fiskalna politika ima potencijalne mogućnosti u smanjivanju deficita tekućeg računa.

Lucjan T. Orłowski u dijelu koji nosi naslov *Gospodarstva središnje Europe nakon ruske krize (plaćanja)* iznosi razmišljanja i preporuke kako bi zemlje u tranziciji (posebice Mađarska, Poljska i Češka) mogle izbjeći potencijalne financijske krize i njihov negativan utjecaj na domaće gospodarstvo. One bi trebale ojačati institucionalni okvir financijskog sustava i osigurati njegovu veću otpornost na utjecaje svjetske financijske krize, poboljšati korporacijsko upravljanje, te slijediti transparentniju i naprednu stabilizacijsku politiku. Orłowski istražuje posljedice i odgovore makroekonomskih politika u Poljskoj, Mađarskoj i Češkoj Republici na rusku krizu. Analiza je usmjerena na zarazni učinak ruskog moratorija plaćanja i naknadni val ispravaka (korekcija) na financijskim tržištima zemalja u tranziciji i na njihov učinak na BDP zemalja središnje Europe. Analiziraju se različiti pokazatelji za koje se vjeruje da su odraz stupnja promjena u tranzicijskim zemljama na financijsku krizu.

Zanimljivo je da velikih financijskih stresova od ruske krize na gospodarstva zemalja u tranziciji nije ni bilo. Osnovni je razlog izvozna usmjerenost tih zemalja na tržišta Zapadne Europe, te sustavne razlike u stupnju provedenih ekonomskih reformi. Uglavnom, u odnosu prema Rusiji, te su zemlje već u naprednim stadijima reforme i nametnule veću razinu fiskalne discipline i monetarne stabilnosti koja je proračuna poboljšanjima u korporacijskom upravljanju, dobrim institucionalnim ustojstvom bankarskog sektora te snažnim sustavom nadzora i kontrole banaka.

U stvaranju mehanizma zaštite od ekonomske krize bitno je izgraditi financijske pokazatelje i politiku preventivnog djelovanja. U pokušaju da se identificiraju vodeći pokazatelji valutne i bankarske krize ističu se zarade od izvoza, realna aprecijacija valute i veliki proračunski deficiti kao glavni uzroci valutne i bankarske krize u tranzicijskim zemljama. Za razliku od njih, uvoz, bijeg kapitala te domaće kamatne stope nemaju veliko značenje. Buduće mjere zaštite od financijske krize ogledaju se u uvođenju preventivnih mjera. Najbitnije među njima su transparentna i fleksibilna monetarna politika, snažna fiskalna disciplina i nastavak napretka u institucionalnom razvoju financijskog sektora. Još je dosta vremena potrebno da se završi taj proces. Da bi se zaštitile od napada na valutu, tranzicijske zemlje trebaju akumulirati pričuve inozemnih valuta i dovesti ih na razinu potrebnu za obranu banaka ako razina depozita presuši. Nadzirati odnose između pričuva inozemnih valuta i novca M2 radi korištenja inozemnim zajmovima kao osiguranjem od financijskih problema. Visok stupanj financijske stabilnosti u tranzicijskim zemljama ovisi o njihovoj sposobnosti da smanje inflaciju. Financijska je stabilnost ponajprije vezana za zdravu fiskalnu i monetarnu politiku te jasno iskazane namjere i strategije države u postizanju makroekonomske stabilnosti. Vladama tranzicijskih zemalja savjetuje se da najprije inzistiraju na unutarnjoj financijskoj stabilnosti vodećem samostalnoj monetarnoj politici pa tek potom na uvođenju eura.

Treći dio knjige (*Reforma sustava socijalna sigurnost*) razmatra raznovrsne aspekte reformi sustava socijalne sigurnosti, posebice mirovinske reforme u tranzicijskim zemljama, zajedno s njezinim popratnim ekonomskim i društvenim poslje-

dicama. O reformi socijalne države u bivšim socijalističkim državama piše poznati teoretičar **Nicholas Barr**, koji pridaje pozornost socijalnoj skrbi i obrazovanju te naglašava kako zbog ograničenosti prostora neće razmatrati (bitne i velike) promjene u sustavu zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja. Barr počinje s opisom bivšeg sustava socijalne skrbi i obrazovanja koji su obilježavale podjednake i male plaće za sve zaposlene, izdašna i široko rasprostranjena prava poput subvencionirane prehrane, troškova stanovanja, relativno visoke mirovine, sigurnosti zaposlenja, centralizirane raspodjele dobara, te vladavine totalitarizma. Urušavanjem socijalizma jačaju socijalne razlike, nestaje sigurnosti zaposlenja, pojavljuje se nezaposlenost i siromaštvo, koji pogađaju ugrožene skupine stanovništva jer država nema znanja ni iskustva da optimalno usmjeri (skromna) raspoloživa sredstva socijalne skrbi. Tranzicijske su zemlje počele ubrzano razvijati sustav materijalnopravne zaštite nezaposlenih, koji je u početku prema standardima zapadnih zemalja bio prilično izdašan (visok iznos naknade i dugotrajno pravo korištenja njome). Međutim, kako se broj nezaposlenih povećavao, tako su se prava sužavala ili ukidala. U Poljskoj je, na primjer, svaka osoba prijavljena zavodu za zapošljavanje ostvarivala naknadu za vrijeme nezaposlenosti tako da su je dobivali i studenti i domaćice bez prethodnog radnog staža. Kasnije su uvjeti za ostvarivanje tih prava postroženi, tako da tu naknadu u trajanju od 6 do 12 mjeseci dobivale osobe koje su prije radile, i to u iznosu određenog postotka plaće. Raspoloživa sredstva sustava za zapošljavanje trošila su se za pasivne mjere zapošljavanja (novčane naknade i ostala prava za vrijeme nezaposlenosti) te je ostalo malo sredstava za aktivnu politiku zapošljavanja (prekvalifikacije, dokvalifikacije, stručno osposobljavanje i sl.), a sami su programi najčešće bili loše zamišljeni ili provedeni. Opisujući sustav socijalne skrbi u tranzicijskim zemljama, Barr navodi da pomoć nije bila usmjerena na uklanjanje siromaštva već na njegovo ublažavanje. Prema provedenim istraživanjima u pet takvih zemalja (Poljskoj, Estoniji, Mađarskoj, Rusiji i Bugarskoj) utvrđen je dvovrсни pristup socijalnoj pomoći. U pojedinim se zemljama relativno izdašna pomoć davala prilično malom broju kućanstava (u Poljskoj je socijalnu pomoć 1993. godine dobivalo 3,7% kućanstava, a ona je činila više od petine svih primanja tih kućanstava, dok je u Estoniji 1995. godine pomoć ostvarivalo 2,7% kućanstava, a činila je gotovo 15% svih njihovih primanja). U drugoj skupini zemalja velik broj svih kućanstava (u Mađarskoj četvrtina, u Rusiji osmina) primao je pomoć, ali u malom iznosu. Iako Barr ne vjeruje kako postoji optimalno rješenje za sve zemlje, ističe da dobro usmjerena pomoć na najugroženije kategorije stanovništva može biti od velike koristi za ublažavanje siromaštva i smanjenje otpora tranzicijskim reformama. Pošto je iznio svoje viđenje reforme mirovinskih sustava (o čemu u knjizi kasnije govori veći odjeljak), Barr razmatra stanje, dostignuća i ograničenja sustava obrazovanja u tranzicijskim zemljama. U cjelini, učenici i studenti u njima uče količinski više od mladih u razvijenim zemljama i imaju veći broj informacija, ali su znatno lošiji u njihovoj primjeni te u služenju znanjima i sposobnostima u nepredviđenim uvjetima. Stoga u obrazovanju tranzicijskih zemalja težište treba staviti na aktivan odnos i unapređenje unutrašnje učinkovitosti sustava, te na poboljšanje i osuvremenje vanje metoda nastave.

U osvrtu na Barrov rad **Stanislawa Golinowska** ističe potrebu razvoja novoga političkog i društvenog sustava Poljske, koji obilježava isprepletenost ekonomskih i socijalnih reformi. Dok su ekonomske reforme bile izrazito usmjerene prema tržištu, socijalno područje nije bilo dovoljno jasno definirano, što je prouzročilo mnoge probleme i lutanja. To se prenosilo i na druga područja, te je u obrazovanju zadržan stari pedagoški način razvoja i poticanja pretjerane poslušnosti učenika, oportunistički i nekritičnost prema izloženoj materiji, što sve dugoročno ima negativne posljedice na društvo u cjelini. **Stanislaw Wellisz** ističe potrebu veće prostorne i profesionalne pokretljivosti radne snage i preispitivanja opravdanosti zaštite sada zaposlenih (odnosno svođenje razine zaštite na standarde razvijenih zemalja) jer je postojeće stanje korisno onima koji rade, a velike štete nosi nezaposlenim osobama. Wellisz podsjeća da ne postoji *sveti gral*, odnosno jednostavno ni isključivo rješenje složenih političkih odluka, ali sustavno razmatranje više mogućnosti i njihova uspješna primjena moguće su jamstvo uspjeha.

Michal Rutkowski piše o mirovinskim reformama u tranzicijskim zemljama u članku s naslovom *Vratiti nadu i nagraditi rad*. Na temelju finacijskog stanja u mirovinskim sustavima tranzicijskih zemalja dijeli ih u dvije skupine. Prva skupina (Slovenija, Češka Republika, Poljska, Mađarska, Hrvatska, Latvija, Letonija, Estonija te, uvjetno, Bugarska, Rumunjska i Makedonija) za mirovinske se rashode odvajaju od 10 do 15% BDP-a, stope zamjene (udio prosječne mirovine u prosječnoj plaći) niže su nego prije tranzicije. Ipak, umirovljenici ostvaruju relativno *pristojne* i uglavnom *redovite* mirovine (istina, manje od dohotka koji su zarađivali za vrijeme rada), ukupne stope doprinosa uglavnom su između 20 i 35% bruto plaće, a postojeći se sustav dugoročno smatra neodrživim zbog demografskih (starenja stanovništva) i sustavskih razloga (ponajprije zbog masovnog prijevremenog umirovljenja ili velikog broja invalidskih mirovina). Drugu skupinu zemalja (Albanija, Moldavija, zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza u srednjoj Aziji i na Kavkazu te, uvjetno, Rusija, Ukrajina i Bjelorusija) obilježava gotovo *potpuni raspad* mirovinskog sustava. U tim zemljama isplata mirovina kasni ili se čak i ne isplaćuju, mirovine gube na vrijednosti jer se ne usklađuju s vrtoglavom inflacijom, stope doprinosa vrlo su visoke (znatno su više od 30% bruto plaće), što neposredno potiče izbjegavanje doprinosa, te je posve izgubljeno povjerenje u javni mirovinski sustav. Postojeće stanje u dvije skupine zemalja uvelike je rezultat institucionalnih (ne)mogućnosti i spremnosti društva za provođenje mirovinske reforme. U većini tranzicijskih zemalja težište mirovinskog osiguranja postupno se prenosi s javnog osiguranja (koje se financira iz tekućeg dohotka) na kapitalizirani, poželjno decentraliziran i privatno vođen, sustav mirovinskog osiguranja. Promjena mirovinskog sustava vrlo je složena zadaća koja zahtijeva mnogo priprema i odlučnosti, pa Rutkowski podsjeća na mnoge *tehničke* probleme koje također treba riješiti prije početka reforme i na osam kritičnih pitanja u mirovinskoj reformi tranzicijskih zemalja (veličinu i strukturu drugog stupa, mogućnost nadzora, upravljanje i rukovođenje, političku volju i tranzicijske troškove, potporu javnosti, vodstvo, suradnju sa sindikatima, te vremenski početak i brzinu provedbe reforme).

U osvrt na ovaj prilog **Mikhail Dmitrov** iznosi teškoće ruskoga mirovinskog sustava te ističe pozitivna poljska iskustva i dugotrajnu ozbiljnu pripremu putem programa *Diversificiranjem do sigurnosti*. Dmitrov parafrazira naziv tog programa i navodi kako bi za očuvanje i poboljšanje mirovinskog sustava tranzicijske zemlje trebale biti dosljedne u ostvarivanju *sigurnosti kroz jednostavnost (mirovinskog sustava) i ekonomski rast*. Drugi komentator priloga o mirovinama **Winfried Schmähl** naglašava najvažnije obilježje promjena mirovinskih sustava u tranzicijskim zemljama: prijelaz s interpersonalne preraspodjele (plaćanje za drugog u sustavu solidarnosti) na intertemporalnu preraspodjelu (plaćanja za vlastito osiguranje u budućnosti i jaču povezanost doprinosa i mirovina u kapitaliziranom sustavu).

Četvrti dio (*Politički izazovi tranzicije*) sadrži izlaganja šestorice sudionika konferencije i njihove osvrtne na dostignuća i iskustva zemalja u tranziciji. **Jacques de Larosiere** podsjeća na mnoge rasprave o prednostima i nedostacima postupne i šok terapije (*Časopis Financijska teorija i praksa* u broju 1/2000 objavio je o toj temi zanimljiv članak Janeza Šušteršiča *Big bang nasuprot postupnom pristupu tranzicije: obrtanje redosljeda*), te na česte institucionalne probleme. **Vaclav Klaus** (inače gost Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, na kojemu je u proljeće 2001. održao zanimljivo predavanje o europskim integracijama) objašnjava jaz očekivanja i stvarnosti koji često postoji u bivšim socijalističkim zemljama i koji se stalno povećava. Klaus navodi i važnost jasno definirane strukture političkih stranaka kao preduvjeta reformi i cjelokupnog razvoja. **Leszek Balcerowicz** objašnjava ulogu pojedinih sudionika u političkom procesu i mogućnost promjene njihova značenja. Tako je poljsko sindikalno udruženje *Solidarnost* odigralo pozitivnu ulogu u razbijanju totalitarizma prijašnjeg sustava, da bi kasnije postalo velika kočnica mnogim ekonomskim i društvenim reformama. **Daniel Daianu** (sudionik međunarodne Konferencije o neslužbenom gospodarstvu održane 1997. godine u Zagrebu i suautor članka *Institucije, napetost i neslužbeno gospodarstvo*, objavljenome u časopisu *Financijska praksa* 5-6/1997) razmatra složenu povezanost politike i ekonomike, te ne podržava stav da je za izgradnju dobrih institucija potrebna samo politička volja. Daianu vjeruje kako je za to potrebno odlučno vodstvo i svijest o ograničenjima reforme. **Gramoz Pashko** na primjeru Albanije tumači teškoće prijednog puta, nepostojanje demokratskih iskustava i tržišnih institucija, što je sve pogodovalo dugogodišnjoj totalitarničkoj vladavini, ali i bilo njezinom posljedicom. Posljednji izlagač **Jeffrey Sachs** iznosi *teoriju trenutačne prilike*, kada se u iznimnim uvjetima (poput rata ili dubokih kriza) donose i iznimne odluke te zbivaju neuobičajeni događaji. U takvim je trenucima, prema Sachs, temeljno pitanje vodstva, a važno je i djelovanje vanjskog okruženja te slučajnosti koja i te kako mogu odrediti sudbinu cijelih naroda i razvoja civilizacije.

Iako neobično struktuirana (iza svakog istraživanja iznose se komentari), knjiga je vrijedan doprinos upoznajući problematiku tranzicije gospodarstava Srednje i Istočne Europe. Premda je već napisan velik broj knjiga s tom tematikom, vjerujemo da ovako sustavna empirijsko analitička istraživanja nisu do sada prikazana na istome mjestu. Iznesena su istraživanja i više nego dobar pokazatelj prijednog tranzicijskog puta te pokazatelj što nas još očekuje. Tranzicijski put nije kratak kao

što smo mislili niti je pokriven ružama. Znači, nema mjesta spokojstvu. Ipak, ne produžujemo tranzicijski put vlastitim pogreškama u provođenju strukturnih reformi što proizilaze iz svake nove političke upute koja zanemaruje realnu ekonomsku zbilju. Stoga je nužno upoznati put tranzicije, proučiti iskustva drugih, pa ćemo možda i naučiti da taj put ne mora biti predugačak i trnovit.

Anto Bajo i Predrag Bejaković